

"UTOPISCHE GROND"

EEN METAFOOR VOOR ZIN

Rede

uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van
bijzonder hoogleraar in de wijsbegeerte
vanwege de Radboudstichting
aan de Landbouwuniversiteit te Wageningen
op donderdag 4 december 1986

door

Dr. Ben Vedder.

"UTOPISCHE GROND"

EEN METAFOOR VOOR ZIN

*Mijnheer de Rector Magnificus,
Dames en Heren,*

0. Inleiding van de vraagstelling.

Het thema waarover ik vandaag zal spreken wordt bepaald door de vraag naar de "grond" in zijn wijsgerige betekenis. Tegelijk echter is de vraag naar de "grond", de vraag naar de betekenis van een woord dat in het bijzonder in landbouwkundige kringen vaak gebruikt wordt; denken wij maar aan de uitdrukking: "grond- en bodemonderzoek". Het zij ver van mij hier de gedachte te opperen dat het om een en dezelfde betekenis gaat. Maar kennelijk kan men de termen waarin de vormen en de gestalten van het denken worden begrepen, aanduiden met behulp van metaforen uit de bewerking van de aarde. Het denken begrijpt zichzelf als een grondleggende activiteit.

Wij laten ons in de uitwerking van onze vraag leiden door het inzicht dat in het tijdperk van de nucleaire apocalypsie de ergste bedreiging niet gelegen is in een nucleaire ramp, maar in de onmogelijkheid om waarheden en idealen als zingevende beweegredenen te beminnen, waarvoor

het zin heeft te leven of waaraan men zomogelijk dit leven kan wijden¹.

Aan de hand van een betekenisanalyse van het woord "grond" zal ik een pleidooi houden voor de beweegkracht en inspiratiemogelijkheden van het utopische als het ongefundeerde en het ongegronde. Het reiken en verlangen naar het utopische wordt geplaatst tegenover het zoeken naar vaste grond in de filosofie.

Wij weten dat de metafoor van de grond de betekenis van de vastheid heeft en dat filosofie als vraag naar zin op zoek is naar een vaste en onomstotelijke grond voor mens en werkelijkheid. In het bijzonder de filosofie van de moderne tijd heeft zich uitgeput om een onwrikbaar fundament voor het denken te vinden. De vraag naar de zin van wereld en mens is echter steeds weer opgenomen als een initiatief van het zoeken naar de grond, zonder dat zij ooit vaste grond onder de voeten kreeg (cfr. Plato, cfr. Descartes). Dit geeft te meer aan dat het woord "grond" niet geschikt is om de beweging van filosofie als vraag naar zin te begrijpen, eerder laat zij zich leiden door een zoeken naar het niet gegronde, het utopische.

1. De werking van de metaforisch verbeelding.

Ricoeur leert ons dat de metafoor een aantal functies² heeft. 1). Op de eerste plaats brengt zij een betekenisvernieuwing met zich mee, zij is zin-stichtend. 2). Op de tweede plaats beperkt de metafoor zich niet alleen tot de zinschepping in de taal, zij heeft ook een dimensie waardoor een woord in zijn betekenis omschreven wordt. 3) Op de derde plaats maakt de metafoor nieuwe werkelijkheid en nieuwe waarheid mogelijk.

1.1. De betekenisvernieuwing in de metafoor.

Volgens de klassieke rhetorica³ is de metafoor een zinnebeeldige uitdrukking waaraan een letterlijke betekenisuitdrukking beantwoordt. Er vindt een beeldende versiering plaats van de eigenlijke zin of de grondbetekenis. De vervangen betekenis bevat geen betekenisvernieuwing ten opzichte van deze grondbetekenis. Daarom kan men een metaforische uitdrukking ook vertalen, dat wil zeggen men kan de zinnebeeldige uitdrukking weer vervangen door de letterlijke. In deze klassieke uitleg van de metaforische uitdrukking maakt de metafoor niets nieuws en ervaren wij niets nieuws over de werkelijkheid; zij is een loutere versiering van het spreken en heeft daarin op zijn best een emotionele functie.

Men moet er echter op letten dat een enkel woord niet metaforisch kan zijn. Een woord wordt slechts metaforisch in combinatie met andere woorden. In uitdrukkingen als: "bloemrijke woorden" en "avond-land" en "de grond onder de voeten voelen wegzakken", zijn het de woordcombinaties die een van de woorden tot metafoor maken. Dat betekent dat de metafoor voortkomt uit de verhouding tussen de elementen van de metaforische uitspraken. De metaforische werking functioneert slechts binnen het geheel van een interpretatie en een uitleg van een zin. Het metaforisch spreken verandert daarbij een zinloze combinatie van woorden in een zinvolle combinatie. Hieruit mag men concluderen: *Er wordt daar zin gegeven waar de letterlijke betekenis de zin ontnomen wordt.* De zin ontstaat daar waar de letterlijke betekenis haar grond en bodem verliest. Daarom is de metafoor veel meer dan een uiterlijke versiering, zij brengt een betekenis-vernieuwing met zich mee; door de metafoor komen nieuwe betekenissen

in de taal. Het gebruik van metaforen getuigt van de scheppende kracht van de taal.

1.2. De metafoor als betekenisomschrijving.

Wil een woord als metafoor werken dan moet zij toepasbaar zijn op een andere term dan de tot dusverre gebruikelijke. In de uitdrukking "de tandeloze tijd" is de tijd de omschreven term, zij wordt omschreven als tandeloos. Tandeloosheid is geen gebruikelijke omschrijving van de tijd. Er wordt een zekere verwantschap geschapen tussen het tandeloze en de tijd.

Wat is nu de betekenis van de verwantschap of gelijkheid in de metafoor? De gelijkheid moet daar gezocht worden waar de afwijking van de verschillende termen verminderd wordt en de toenadering van de termen plaatsvindt. In de metaforische uitspraak gaat het er inderdaad om dat een verwantschap zichtbaar wordt waar het gebruikelijke en met twee voeten op de grond staande toezien geen wederzijdse overeenkomst kon vaststellen. Het gaat dan om een opzettelijke vergissing ten opzichte van het letterlijke. Maar daardoor laat het een tot dusverre onontdekte zin-relatie tussen de termen zien. Wanneer de schrijver spreekt over de "tandeloze tijd", dan leert hij ons de tijd zien als tandeloos. Er wordt dichterbij gebracht wat totdusverre ver uit elkaar lag als een verwantschap van termen. Goede metaforen zijn daarom die, welke meer aan gelijkheid stichten en zichtbaar maken.

Ricoeur leidt hieruit af dat de metafoor geen versiering is van het spreken, maar dat zij een nieuwe informatie aanbrengt. Door de werking van de opzettelijk bedoelde en gezochte categorie-fout worden nieuwe

betekenisvelden opengelegd. De metafoor laat een nieuw licht op de werkelijkheid schijnen.

1.3. Waarheid en werkelijkheid bij de metafoor.

Heeft de metaforische uitspraak ook aanspraak op waarheid? Volgens de opvattingen van de klassieke rhetorica niet. En volgens velen heeft het metaforische en beeldende spreken zelfs de neiging om de waarheid te verlaten en te verblijven in luchtkastelen; het is het ongegronde bij uitstek. Omdat de metaforische uitdrukking niet betrokken zou zijn op de werkelijkheid daarom zou zij ook niet waar zijn.

De metaforische uitspraak scheidt echter een nabijheid van termen die voordien als vreemd tegenover elkaar stonden. Deze nabijheid leidt tot een nieuwe visie op de werkelijkheid, die geschikt is om de werkelijkheid te verwoorden. Deze nieuwe visie op de werkelijkheid moet weerstand bieden aan datgene wat tot dusverre als waar en gefundeerd over de werkelijkheid werd aangenomen. Dit betekent dat zij weerstand moet bieden aan het vanuit de alledaagsheid gepreoccupeerde denken, waarin alleen de mond als tandeloos mag worden beschouwd.

Er is een dubbele overdrachtsbeweging aanwijsbaar in de metafoor. Op de eerste plaats doordat het eerste taalkader waarin de metafoor haar herkomst heeft (de tandeloze mond) als een bril gebruikt wordt om de andere term (de tijd) te zien. Het eerste taalkader wordt overgedragen op het tweede taalkader. Op de tweede plaats vindt er een overdracht plaats doordat wij door de zingevende functie nieuwe samenhangen gaan zien in de dingen. De nieuwe zin wordt overgedragen op de samenhangen in de dingen en de werkelijkheid.

De metafoor maakt de verwijzing naar het werkelijke breder door de overdraging van etiketten op nieuwe objecten, die zich aanvankelijk tegen deze overdraging verzetten. De metaforische werking bestaat uit het plakken van een bekend etiket met een bepaald verleden op een nieuw voorwerp, dat zich aanvankelijk verzet tegen de overdracht en vervolgens toegeeft en bezwijkt.

Omdat de metafoor zin schept, heeft zij het vermogen werkelijkheid uit te beelden, dat wil zeggen dat zij voor de taal nieuwe bereiken van werkelijkheidservaring mogelijk maakt. Daardoor heeft de metafoor de capaciteit een nieuwe bestaanswijze en nieuwe visie op leven en bestaan mogelijk te maken.

2. "Grond" als de metafoor die verwijst naar het vaste en zekere.

2.0. Inleiding.

In het zoeken naar zin is in de westerse denkgeschiedenis bijzonder veel gebruik gemaakt van het woord "grond". De uiteindelijke zin wordt aangeduid met woorden die duiden op iets als "vaste grond". Wij zien bij de term "grond" zeer veel verwijzingen naar land, vastheid, bodem, zekerheid, met twee voeten op de grond staan, maar ook verwijzingen naar mogelijkmakende voorwaarden, dat wat eerder is, dat wat voor-ondersteld is. Men moet eerst grond hebben om er iets op te bouwen.

2.1. De betekenis van het woord "grond".

In het Woordenboek der Nederlandsche Taal⁴ worden bij het woord "grond" de volgende 5 betekenisvelden onderscheiden:

- 1). Het onderste of het ondervlak van iets dieps.
- 2). Het vlak dat onder een gebouw ligt (of wat met een gebouw vergeleken wordt; het vlak waarop een gebouw staat, bijgevolg datgene waarop een gebouw rust of steunt.
- 3) De bodem waarop wij leven, hetzij in engere zin of in de ruimere zin van de aardkorst of het bovenste deel van de aardkorst.
- 4). De stofnaam. De stof of het geheel van de stoffen waaruit de aardschors bestaat. Wellicht de oudste betekenis van het woord.
- 5). "Grond" in figuurlijke uitdrukkingen, vaak met verwarring of verwisseling van meer dan een van de eigenlijke betekenissen.

Binnen deze 5 betekenisvelden worden weer zeer veel onderscheidingen gemaakt. In het eerste betekenisgebied spreekt men over het diepste of het onderste gedeelte van iets, ook in gevallen waaraan een eigenlijke bodem of grondvlak niet gedacht wordt. Dit komt voor in enkele eigenlijke, maar meestal in min of meer figuurlijke toepassingen. Wij moeten daarbij denken aan uitdrukkingen als: "uit de grond van het hart". De grond is er het diepste en innigste van de ziel. Sterker nog wordt deze betekenis waar iemands grond wordt begrepen als zijn innigste of diepste wezen: "Die onze gronden kent tot in de diepste nieren" (Cats). Het woord "grond" krijgt dan ook de betekenis van iemands natuurlijke aanleg, zijn aard en karakter. "Die wil kennen des mans grond, Die sla zijne vrouw of zijnen hond". Deze betekenis

die verwijst naar het innerlijk, is vooral door de mystici ontwikkeld; zij komt voor bij Ruusbroeck : "De gront, daer in leeghet des menschen wesen in sine salicheit....."⁵.

Het tweede betekenisgebied (het vlak waarop een gebouw, ook figuurlijk, steunt) kent nadere nuanceringen: De onderbouw, de grondslag of het fundament, dit kan in eigenlijke en oneigenlijke dat wil zeggen in figuurlijke zin worden gebruikt. Het is datgene waar men bij iets vanuit gaat om er op voort te bouwen. Het krijgt de betekenis van uitgangspunt, begin of beginsel. Men spreekt dan over "een grond van waarheid", of "iets op goede gronden beweren", "op grond van" en "niet zonder grond" etc. Het is datgene waarin iets zijn oorsprong heeft, waaruit iets voortkomt, waardoor iets ontstaat of teweeggebracht wordt: oorsprong, bron, oorzaak. Het is ook datgene waar men voor zijn levenswandel vanuit gaat. Synoniemen zijn hier woorden als grondslag, grondvest en fundament, maar ook aanleiding, beweegreden, oorzaak en reden. Hier moet ook het woord "grondpatroon" geplaatst worden, als de aanduiding van het patroon waarnaar gewerkt wordt.

Het derde betekenisveld, de bodem waarop wij leven, heeft een eerste aanduiding als de oppervlakte van de aarde in eigenlijke of daaruit ontwikkelde betekenis. Zoals iets tot de grond toe afbreken van materiële of geestelijke zaken. Het is ook deze grond waaraan men vastgenageld kan staan. Het is deze grond die men kan ontginnen, en die stevige grond onder voeten kan geven. Daar hebben wij vaste grond onder ons in de beginselen waarvan wij uitgaan. Wanneer er sprake is van verschillende grondbewerkingen kan dat leiden tot filosofie van de koude grond. De eigenlijke uitdrukking betekent hier: niet warm verzorgd, en in oneigenlijke zin

heeft het betrekking op iets dat niet goed onderlegd en onvoorbereid is.

Het vierde betekenisveld (de stof of het geheel van de stoffen) kent ook weer nadere nuanceringen. Op de eerste plaats de grond die men kan verplaatsen, en waarvan men vervolgens verschillende soorten heeft, zo spreekt men van akker- of weidegronden, die al naar gelang de vereisten, goed, schraal, vet, slecht of vruchtbaar kunnen zijn.

Het vijfde betekenisveld heeft betrekking op het woord "grond" voorzover dat in uitdrukkingen expliciet figuurlijk wordt gebruikt. Wij zien dat de figuurlijke betekenis van het woord "grond" verwijst naar het eigenlijke, het wezen, het vaste, het zekere, de kern: "de grond der dingen begrijpen". "In de grond", dat wil zeggen, in het diepste, het innerlijk, in aard en wezen. Het betekent: eigenlijk, wel beschouwd, door en door, volkomen, geheel en al, radicaal, vanaf het begin: "Iets in de grond onderzoeken, of iets in de grond bederven."

2.2. Van letterlijke naar figuurlijke betekenis.

De letterlijke betekenissen van het woord "grond" zijn, zoals wij zien, bijna allemaal ook in figuurlijke zin ontwikkeld. Het onderste en de bodem kan de betekenis van innerlijke karakter krijgen. Het vlak waarop iets rust krijgt figuurlijk de betekenis van uitgangspunt. De bodem waarop wij leven kan figuurlijk de grond zijn waaraan wij vastgenageld staan. Het woord "grond" ter aanduiding van stof en materiaal laat zich het moeilijkst in een figuurlijke zin toepassen, tenzij wanneer er sprake is van vette en vruchtbare grond in gevallen waarbij er overduidelijk geen sprake is van de stof of het materiaal van de grond. De expliciet figuurlijke

toepassing van het woord "grond" heeft betrekking op het geheel en het wezen van een zaak.

Grond is letterlijk een verwijzing naar zichtbare aarde en figuurlijk naar een niet zichtbare, mogelijk makende of dragende voorwaarde. Daar krijgt "grond" de betekenis van vooronderstelling als datgene waar een aanwezige werkelijkheid op steunt of vanwaaruit een gepresenteerde gedachte begrepen moet worden. Het is de grond als ratio.

Er is eerder gelijkheid in de grondbetekenis van het woord "grond", als het fundament, de grondslag, de grond vanwaaruit iets opkomt. De figuurlijke betekenis van het woord "grond" wil uitdrukken dat het gezegde bij de grond wil blijven en daarmee niet wil wegvlugten in luchtkastelen en ongefundeerde uitspraken en inzichten. De metafoer van de grond is de aanduiding voor datgene wat het tegendeel is van luchtkastelen, dromerijen en andere ongefundeerdheden. Als metafoer wordt het woord "grond" gebruikt om zich te verzetten tegen ieder spreken dat niet gefundeerd is.

2.3. De wijsgerige geschiedenis van het begrip "grond".

Het begrip "grond"⁶, waarvan wij de geschiedenis hier slechts zeer globaal kunnen schetsen, heeft zijn eerste wijsgerige betekenis-ontwikkeling ondergaan bij de Nederlandse en Duitse mystici in de 14 en 15 eeuw. In de mystiek betekent "grond" de oorsprong, de bron, waaruit iets voortkomt. God als grond is in dit opzicht een dubbele oorsprong, op de eerste plaats als veroorzakende grond en op de tweede plaats als de bestemmings-grond, dat alles in zich bevat.

De grond is zowel de aandrijvende als de motiverende kracht. In deze hoedanigheid is het woord "grond" opgenomen

door het speculatieve gedachten systeem van Jacob Böhme. Het is het absoluut ene vanwaaruit alles wordt ontvouwd, zowel vanuit zijn oorsprong als vanuit zijn bestemmingsgrond. De grond zelf wordt gedacht als een instantie die zich ontvouwt en die het ontvouwde weer in zich terugneemt.

De vraag naar de grond wordt zichtbaar als de vraag naar een zelf en een levend subject dat aan de werkelijkheid ten grondslag ligt. De historische werking van het filosofische begrip "grond" van de mystiek reikt tot aan Leibniz (1646-1716)⁷. Leibniz is ook degene die het beginsel van de grond uitdrukkelijk fomuleert. Dat beginsel luidt: alles wat is, heeft een grond.⁸

Bij Kant (1724-1804) wordt de vraag naar de grond opgenomen in de mogelijkheidsvoorwaarden van de ervaring. Het begrip "grond" in de zin van oorzaak kan slechts geldig toegepast worden op ervaringsobjecten. Daardoor wordt het woord onbruikbaar als een bouwsteen voor de metafysica. De vraag naar de grond geldt voor Kant zonder uitzondering enkel en alleen voor de dingen binnen de verschijning van ruimte en tijd⁹.

Bijzonder veelvuldig wordt het begrip "grond" gebruikt in de filosofie van Schelling (1775-1854), die daarbij thema's van Böhme herneemt. De grond van de dingen is de grond van God als natuur in God. De grond wordt voorgesteld als een bewegend, subjectmatig Zijn. Dit begrip dat zich laat begrijpen volgens het model van de zelfontplooiing vindt zijn voltooiing in de filosofie van Hegel¹⁰. De grond is het producerende. Geen wezen kan werken, zonder zijn grond als basis, dat ieder wezen als immanente verwerkelijking in zichzelf heeft.

Schopenhauers (1788-1860) leer over de grond sluit meer aan bij Kant. Hij expliciteert de stelling van de grond als het algemeenste ordeningsbeginsel van het voorstellende bewustzijn. De stelling van de grond is de oervorm van het kennisvermogen.¹¹

Wij zien in de, slechts aanduidender wijze geschetste, wijsgerige geschiedenis van het begrip "grond" twee bepalingen naar voren komen. Op de eerste plaats duidt het filosofische begrip "grond" op een werkelijkheid die zichzelf ontplooit en zichzelf manifesteert in zijn veruiterlijking. Het betreft een zichzelf ontplooiende instantie die zijn bestemming reeds in zichzelf heeft. Daarnaast wordt de vraag naar de grond zichtbaar als de logische vraag naar voldoende grond. De vraag naar voldoende grond vanuit het beginsel van voldoende grond zal ook de bestemmingsgrond van de zichzelf ontplooiende subjectiviteit gaan bepalen. De zin die er voor het subject kan zijn zal gefundeerd worden volgens het beginsel van voldoende grond. Een bestemming of zin die niet voldoende gefundeerd is, zal geen bestaansrecht hebben. Het beginsel van de grond wordt het principe van alle verklaring.

3. Het beginsel van de grond.

Alle gronden kunnen gereduceerd worden tot de ene grond, overeenkomstig het beginsel van voldoende grond: alles wat is, moet een grond hebben waarom het is en niet niet is. Het kost weinig moeite om de uitspraak "niets is zonder grond" te begrijpen. Dat komt, omdat ons begrijpen zodanig georganiseerd is dat het verstand wanneer het iets begrijpt zelf overal en steeds naar de grond van de dingen vraagt. Het verstand zelf vraagt om grond, het vraagt dat de grond voor iets wordt gegeven. Alleen gefundeerde uitspraken zijn

begrijpelijk. Het menselijk voorstellen zoekt vanuit zichzelf in deze constellatie naar gronden: vaak alleen naar de meest voor de hand liggende, soms ook naar de verder weg liggende gronden en ten slotte ook naar de laatste en eerste gronden.¹² Dit brengt met zich mee dat de wijsgerige uitdrukking "grond" veelduidig¹³ is. Zij wordt toegepast op meerdere begrippen zoals kennisgrond en beginsel, op oorzaak en op reden, motief en bestemming.

Het inzicht in dat wat de grond is, is echter moeilijk te geven vanuit een verzameling van de betekenis van het woord grond¹⁴. Volgens Aristoteles zijn alle oorzaken (aitiai) beginselen (archai) en daarvan geldt dat het het eerste is. Vanwaaruit iets anders is, wordt of gekend wordt¹⁵. De grond is het vanwaaruit.

Als wij nu willen komen tot een begripsbepaling is het nuttig aan te knopen bij een alledaagse betekenis. Dat is de logische grond of kennisgrond. Zij betekent en duidt op datgene vanwaaruit het voor waar houden van oordelen gefundeerd kan worden. Dat is ook het beginsel van de grond. Dit stelt dat niets zonder grond is en geen bewering ongefundeerd gedaan kan worden.¹⁶

3.1. Kennisgronden en het beginsel van de grond.

Alles wat geschikt is om het voor waar houden van een oordeel te legitimeren, kan op een of andere manier grond genoemd worden. Deze fundering kan steunen op andere reeds als waar geaccepteerde oordelen, waarbij de logische afleiding een mogelijke en zeker geen exclusieve weg is. In het geval van kennisgronden hoeft er niet altijd sprake te zijn van logische fundering. Ook oordelen die in overeenstemming zijn met de ter zake deskundigen, of in

overeenstemming zijn met een traditie worden als gefundeerd en als gegrond erkend.

In engere zin echter worden alleen de objectieve rechtvaardigingen van oordelen "gegrond" genoemd. Dat betekent dat zij plaatsvindt met logische middelen. Zinnen of oordelen gelden als gegrond wanneer zij uit andere als waar geaccepteerde zinnen of oordelen logisch afgeleid kunnen worden.

In alle gevallen bestaat de fundering erin het te funderen oordeel in een samenhang te betrekken, waarbinnen het op andere als waar geaccepteerde oordelen betrokken kan worden. Het *beginsel van de grond* wil hier zeggen dat voor beweringen in de mate van het mogelijke een fundering gegeven moet worden, en wel de naar omstandigheden gemeten, meest bevredigende.

Dit funderingspostulaat hangt samen met het feit dat hetgeen niet samenhangt voor het menselijk verstand ook het gewoonweg onbegrijpelijke is.¹⁷ Wanneer daarom iets afzonderlijks begrijpelijk moet worden, dan moet men eisen dat het opgenomen wordt in een reeds bestaande gedachtensamenhang.

Funderingen treden in het algemeen niet geïsoleerd op, maar behoren tot een omvattender funderingssamenhang van een theorie, waarbinnen hun universele premissen uit weer algemenere vooronderstellingen afleidbaar zijn. In dit perspectief gaat men op zoek naar een laatste grondinzicht. Wij zien dat zeer sterk aanwezig in de Cartesiaanse poging om te komen tot een onwrikbare grond voor de zekerheid van alle kennis¹⁸. Het absolute fundament dat wil zeggen de onwrikbare en vaste grond, wordt gevonden in het denkende

ik. Het denkende ik wordt de vaste grond voor de zekerheid van de oordelen.

Leibniz heeft het ideaal van absolute begronding geformuleerd in de formule van de stelling van de toereikende grond. Alles wat is, heeft een reden van bestaan. Ook het eerste, dat al het andere heeft veroorzaakt en reden van bestaan geeft, heeft een reden van bestaan. Daarbij hoort de idee van een *causa sui*¹⁹.

3.2. Werkelijkheid en beginsel van de grond.

Kennisgronden rechtvaardigen het voor waar houden van een oordeel of een uitspraak; gronden van het worden of oorzaken zijn echter voorwaarden voor het optreden van *werkelijke* gebeurtenissen.²⁰

Onder invloed van Hume worden causale relaties echter niet meer betrokken op de verhoudingen in de werkelijkheid zelf en wordt het ongebruikelijk de in de causale verklaringen geformuleerde betrekkingen als relaties van werkelijke gronden en hun gevolgen op te vatten. De afkeer van de realistische duiding van de oorzakelijkheid heeft de omduiding van het beginsel van de grond en een funderings- ofwel verklaringspostulaat met zich meegebracht. Het oorzakelijkheidsbeginsel luidt krachtens zijn realistische duiding: "Iedere gebeurtenis heeft noodzakelijk een oorzaak (in de zin van een realiteitsgrond). Men zal het echter bij de omduiding naar een verklaringspostulaat formuleren als:" Voor iedere gebeurtenis moet naar een adequate wetenschappelijke verklaring gezocht worden."²¹ In beide gevallen volgt men het *beginsel van de grond*.

Vanuit het realistische standpunt wordt daartegenover opgemerkt dat causale verklaringen opgesteld worden met de

pretentie dat zij gelden voor de van het denken onafhankelijke werkelijkheid. Een denken dat een eigen subjectieve logica in het vatten van werkelijke voorwerpen toepassen wil, heeft uiteindelijk geen criterium waaraan zij haar kennis kan meten.²²

Naast het gegeven dat de kerngrond wordt gevonden in het denkende subject wordt er in de moderne tijd ook een breuk gelegd met de te kennen werkelijkheid. De werkelijkheid zelf is niet het criterium voor de begroning maar de subjectieve logica waarmee de werkelijkheid wordt begrepen.

3.3. De zingrond binnen het beginsel van de grond.

De moderne filosofie gaf het antwoord op de vraag naar het zijn van de voorwerpen vanuit de constitutie of constructie van de dingen voor het subject. Wanneer in de moderne filosofie gevraagd wordt naar de gronden van het zijn en zo-zijn van de dingen dan wordt de vraagstelling verschoven naar een kennistheoretisch niveau, voorzover namelijk niet meer naar voorwerpelijke gronden, maar naar de voorwaarden van de mogelijkheid van voorwerpelijke ervaring in het algemeen wordt gevraagd. Deze voorwaarden worden gevonden in de subjectiviteit.

Met de verschuiving echter van de objectief voorwerpelijke fundering naar de subjectieve beschouwingwijze treedt een verschuiving van de betekenis van het *beginsel van de grond* op. In de subjectieve beschouwingwijze is datgene de grond wat de objectiviteit mogelijk maakt, dat is de menselijke subjectiviteit.

In de constitutie van de voorwerpen ligt altijd het moment van de eenheid van het vele binnen een zingheel.

Deze eenheid van het zing geheel kan niet met empirische middelen waargenomen worden, maar komt voort uit een spontane act van de subjectiviteit die alle voorstellingen begeleidt²³. Deze synthetische werking van het "ik denk" wordt de *grond* waarop voorwerpelijke ervaring mogelijk is. Deze grond, of zing grond, komt tot stand vanuit het subject. Dat zien wij in het neo-kantianisme en in de fenomenologie van Husserl. Er is niets voor het subject dan door toedoen van de eigen bewustzijnsverrichtingen, dat wil zeggen door de constituerende intentionaliteit²⁴. De menselijke subjectiviteit wordt de dragende grond voor heel de werkelijkheid. Alles wat is, is er vanuit de verrichtingen van de subjectiviteit. Ook de zin als datgene vanwaaruit het geheel van de werkelijkheid wordt begrepen en belicht, wordt geconstitueerd vanuit de menselijke en daarbij individuele subjectiviteit²⁵. De zin van de werkelijkheid is op de eerste plaats de zin die het individuele zelf aan de werkelijkheid geeft. Het beginsel van de grond krijgt zijn vertrekpunt in de mens; iets is gefundeerd voorzover het in de menselijke subjectiviteit is gefundeerd.

Tegenover dit alles, werkelijkheid en mens, bepalende beginsel van de grond heeft Heidegger een zin geplaatst die zich aanbiedt en gegeven wordt en eerder ongefundeerd is²⁶. Het hoogste punt waartoe de filosofische bezinning kan geraken, is geen inhoudelijke kennis, maar de erkenning van een zing geheel als het ongefundeerde en ongegronde als zodanig. Als een eenheid zonder plaats, fundament en grond in de werkelijkheid.

4. Het beginsel van de grond in de moderne tijd.

Het beginsel van de grond luidt zoals door Leibniz geformuleerd : "niets is zonder grond". Het beginsel is als inzicht zo vanzelfsprekend geworden dat iedereen het gewoon vindt en de bijzonderheid ervan aan eenieder ontgaat. Heidegger spreekt dan ook in navolging van Leibniz over het grote en machtige beginsel van de grond. Hij bedoelt hiermee dat, binnen de westerse filosofie, het vragen naar de grond van de dingen ertoe heeft geleid dat een ding of werkelijkheid waarvan men de reden of de grond niet kan aangeven ook geen bestaansrecht heeft. De dingen bestaan alleen op een geaccepteerde wijze wanneer zij gefundeerd zijn; dat wat niet gefundeerd kan worden heeft geen grond en reden van bestaan.

Ook de moderne universiteit is, naar het oordeel van Heidegger, gebaseerd op het beginsel van de grond.²⁷ Dat betekent dat alles waarvan op een of andere manier gezegd kan worden dat het is, zijn grond of oorzaak heeft. Dit beginsel is tevens het principium reddendae rationis, dat wil zeggen het beginsel van verantwoording en rekenschap geven. Alles wat is, kan en moet principieel verantwoord worden. Ratio betekent zeker niet het zelfde als oorzaak maar het geeft aan dat ieder zijnde ingebed is in verantwoording of rekenschap, in noodzaak en samenhang, motief en opzet, doelstelling en bestemming, betekenisvolheid en grond.

Dit beginsel is de gehele moderne tijd gaan beheersen. Ook de vraag naar de zin is erdoor bepaald; zin die niet gefundeerd kan worden in voldoende grond heeft geen bestaansrecht. Zo ook zijn de moderne wetenschap en de techniek slechts mogelijk op grond van het heersen van dit beginsel.

Techniek wordt door Heidegger begrepen als een tot op het uiterste gerationaliseerde praktijk en als een wijze van denken die door alles te berekenen, met alles rekening te houden, in staat is alles te begrijpen, dat wil zeggen in haar greep en onder controle te krijgen, zeker en veilig te stellen en te beheersen. Ook de moderne universiteit is hier op gebaseerd. De universiteit beschouwt het als haar taak en als haar reden van bestaan onderzoek te verrichten en onderwijs te geven. Niets is daarbij zonder reden. De bestaansreden van de universiteit is het beginsel van de grond. Zonder het beginsel van de grond geen universiteit²⁸.

4.1. De idee van de causa sui.

De idee van de causa sui²⁹ geeft over het algemeen de volstreckte zelfbepaling en zelfrealisatie aan. Daarmee verwijst deze gedachte naar de radicale vrijheid waarmee een wezen zichzelf poneert en maakt. Iets is, en wanneer het is, moet het een reden of oorzaak hebben. Ook het allerhoogste dat is, moet een reden of oorzaak hebben. Daaruit wordt bepaald dat ook het allerhoogste is voorzover het een reden en een oorzaak in zichzelf heeft. Het is oorzaak van zichzelf. De eerste oorzaak is oorzaak van zichzelf.³⁰

Ook wordt deze idee toegepast op het vrijheidsbegrip. Vrij is degene die omwille van zichzelf is. Vrijheid is dan zelfoorzakelijkheid met betrekking tot het praktische handelen³¹. Bij de rationalisten zien wij de gedachte van de causa sui in optima forma verschijnen.

Tegenwoordig wordt deze uitdrukking vooral gebruikt voor de aanduiding van een wezen dat zichzelf maakt en in het bijzonder ter aanduiding van de volstrektheid van de vrijheid. "Ik bepaal zelf wie en wat ik ben". Deze causa sui

idee wordt in zijn onderscheiden verschijningsvormen beschouwd als een inherent moment van de westerse denkwereld³².

4.2. De mens als causa sui.

Bleef de idee van de causa sui tot dusverre op de eerste plaats een buiten de mens staande gedachte of werkelijkheid, in de moderne filosofie wordt de idee van de causa sui volledig op de mens betrokken. De mens wordt geproduceerd door de menselijke arbeid. De mens als oorzaak van zichzelf betekent de totale zelfverwerkelijking van de mens. Het is dit idee van zichzelf veroorzakende, dat wil zeggen producerende, oorzakelijkheid, dat ook in de automatisering naar voren komt.³³

Radicaal zijn betekent in de moderne tijd de zaak vanaf de wortel aanpakken. De moderne tijd leert echter: "De wortel voor de mens is de mens zelf."³⁴ Tevens is men van mening dat de mens het hoogste wezen is voor de mens. Maar hoe komt men van de eerste op de tweede gedachte; ontbreekt er niet een tussengedachte? Namelijk de gedachte dat het in de mens om de mens gaat. Voor zeer velen is het van te voren een uitgemaakte zaak dat het de mens is en alleen de mens en niets anders waarom het gaat. Maar vanwaaruit is dat besloten? Op welke wijze? Met welk recht? Door welke autoriteit?³⁵ De mens als een wezen dat zichzelf produceert staat daarom voor de vraag wat de beweegreden voor dit produceren van zichzelf kan zijn. De mens als causa sui staat daarom voor de vraag waartoe zou hij zichzelf produceren en veroorzaken. Is hij niet geworden zoals Narcissus die als enige leidraad voor zijn schoonheid zijn eigen spiegelbeeld had?

4.3. Resumerend.

Men wil in de moderne filosofie onbetwistbare en controleerbare grondslagen zoeken en men wil een onwrikbaar fundament voor waarheid en zin vinden. Binnen de filosofie is de vraag naar de zin aanwezig door te vragen naar een allesdragende grond. Daarnaast heeft het ideaal van een volledige doorzichtigheid van de werkelijkheid als leidraad gegolden. Toch zien wij steeds weer dat de poging om een laatste en definitieve zin te funderen telkens opnieuw mislukt, ondanks het feit dat het steeds weer opnieuw wordt opgevat en begonnen. Het steeds weer zoeken naar een onwrikbare grond komt voort uit die grondtrek van het moderne weten dat zij het ongefundeerde en ongegronde niet verdraagt.

Via de subjectivering van het beginsel van de grond komt de moderne tijd uit bij de mens als bron van zin. De mens is op twee manieren tot het centrum van de werkelijkheid geworden. Op de eerste plaats, omdat hij gezien wordt als de dragende grond van de werkelijkheid en op de tweede plaats, omdat hij als dragende grond van de werkelijkheid object van onderzoek wordt. De reden voor het onderzoek naar de mens ligt in het feit dat hij de dragende grond van de werkelijkheid is. Binnen het onderzoek naar de mens worden de oorzaken gevonden van zijn zingeving. De zin wordt verklaard uit, en gegrond in, bij voorbeeld: de economische constellatie, de sociale klasse, de psychische structuur of de historische situatie van een zingevend subject. De vraag naar de zin is opgegaan in het machtige beginsel van de grond. Maar vreemd genoeg wordt de zin daardoor in haar opwekkende werking ontkracht.

5. Het utopische als beweegreden.

Wij hebben de moderne tijd globaal geschetst als de filosofische beweging die de vraag naar de zin heeft opgevat als een vraag naar de onwrikbare en vaste grond. Deze onwrikbare en vaste grond heeft zij gevonden in de mens. De mens als subjectief begrondend wezen werd uitgangspunt, dat wil zeggen fundament, voor de vraag naar de zin.

Wij willen er in het volgende op wijzen dat de vraag en het verlangen naar zin niet begrepen kan worden vanuit het zoeken naar een vaste grond. In de fundering vindt een toeëigening plaats: de zin wordt be-grepen en toegeëigend. De vraag is echter of datgene wat zich als gave aandient wel adequaat tegemoet getreden wordt met het instrument van de subjectieve fundering en begronding.

In de geschiedenis van de filosofie werd zichtbaar dat de vraag naar de zin steeds weer opnieuw begonnen moest worden. Kennelijk laat de zin zich niet begrijpen als een vast en onwrikbaar fundament.

5.1. De zin en zijn fundamenteën.

Het beginsel van de grond maakt in de soorten van funderingen en gronden weinig onderscheidingen. Niet alleen is het zo dat zij alle soorten funderingen in zich verzamelt; zij gaat er ook vanuit dat alles wat is, binnen dit beginsel past en begrepen moet worden. Ook de zin moet, wanneer hij wil bestaan, geplaatst worden binnen het beginsel van de grond. Daarom komt de vraag op: wat te denken van datgene wat als utopie³⁶, als wens, als droom het menselijk handelen beweegt en motiveert? Moet de utopie begrepen worden als een product van de zichzelf producerende mens?

Ook de finaliteitsgedachte staat in de moderne tijd onder grote kritiek. Iedere poging een beweegreden te zien in een ideaal wordt begrepen vanuit een zelfhandhavingsdrift en drang die zijn wortels heeft in de immanente werkzaamheid van een substantie die zichzelf ontplooit.³⁷

Het onderscheid tussen een beweegreden waarin men aangetrokken wordt door iets van buiten zijn eigen domein en een drijfveer die de mens blind naar zijn grondbestemming leidt, kan dan niet meer gedacht worden. Iedere beweegreden wordt opgevat als gemotiveerd vanuit een om zichzelf bekommerd behoeftig organisme.

Via de subjectivering van het beginsel van de grond komt de moderne tijd uit bij de mens als bron van zin. De vervulling van de zin wordt gezien in een algehele en gelijke behoeftebevrediging. De moderne tijd meent het criterium en de grond voor de vraag naar de zin bij uitstek gevonden te hebben in de mens als behoeftig wezen, die in de bevrediging van al zijn behoeften zijn bestemming vindt.³⁸ Het begrip behoefte wordt toegepast op alle dimensies van het menselijk bestaan³⁹. Iets krijgt zin vanuit de menselijke behoeftigheid. De bestemming die de mens voor zichzelf zou kunnen produceren is een economisch probleem geworden, waarvan de oplossing luidt: totale behoeftebevrediging.

Wij willen hier niet de suggestie wekken dat de relatie tussen behoefte en vragen of verlangen naar zin een vrijblijvende is. Het spreken over het verlangen naar zin heeft in hoge mate gebruik gemaakt van metaforen die ontleend zijn aan de menselijke behoeftigheid. De mens kan "honger en dorsten" naar zin. Dat betekent echter niet dat zin een probleem is van honger en dorst.⁴⁰

Het model van de subjectieve fundering herleidt ieder doel en ideaal tot een in het menselijk organisme liggende behoefte waarin, naar ons oordeel, aan de ervaring van het aangezet worden vanuit iets anders, tekort wordt gedaan. De idee van de subjectieve behoeftebevrediging is niet in staat de ervaring van het gewekt worden, het zich aangetrokken weten tot, te denken.

Een zingeheel dat aanzet tot handelen of als beweegreden oproept en aantrekt heeft steeds de eigenschap iets aantrekkelijks te zijn. Het object van de zin trekt aan juist voorzover het zich nog onttrekt. Dat betekent, het ligt buiten het zichzelf funderende subject. Aristoteles leert ons dat het willen realiseren van, of het streven naar, een doel iets is dat op de eerste plaats gewekt wordt⁴¹ en niet iets dat door zichzelf geproduceerd wordt. Pas nadat de nastrevenswaardigheid in het subject gewekt is, zal de effectiviteit van het vermogen in het subject blijken om het opwekkende doel of ideaal te realiseren.

Wanneer hier wordt voorgesteld de zin te zien als utopie die als beweegreden functioneert, dan moet daarbij tegelijk vermeld worden dat de inhoud van het utopische ideaal doorgaans als niet realistisch wordt beschouwd omdat zij nog niet met twee benen op de grond staat en omdat zij als ongefundeerde fantasie door het beginsel van de grond terzijde wordt geschoven. Dat maakt de utopie echter nog niet ongeldig. Het utopische ideaal wordt juist bepaald door het feit dat het zich weliswaar steeds weer opnieuw aan realisering onttrekt maar daarbij als beweegreden steeds opnieuw blijft motiveren.

5.2. De uiteindelijke zin wordt aangereikt.

Het uiteindelijke waartoe is, zoals wij bij Plato kunnen lezen niet iets, wat in de lijn van het menselijke produceren en verwachtingspatroon ligt, maar heeft alle kenmerken van het plotselinge en het onverwachte.⁴² De uiteindelijke zin komt naar ons toe en is daarom niet in de orde van het grijpen en het toeëigenen, laat staan van het funderen en gronden. Het waartoe wordt aangereikt en komt van buiten; het is daarom eerder utopisch en zonder grond. De uiteindelijke bestemming overkomt en wordt aangereikt.

Zin heeft het kenmerk van een gave die aangeboden wordt. Ten opzichte van het ontvangen en aangereikt krijgen van zin is de subjectieve fundering een onaangepaste reactie. Zoals datgene wat men krijgt inadekwaat tegemoet getreden wordt wanneer men het wil grijpen of veroveren⁴³.

Wanneer wij spreken over zin als de grondbestemming zal duidelijk zijn dat dit woord zeker na deze uiteenzetting de suggestie wekt, dat deze bestemming reeds in de grond voor handen is en dat zij slechts hoeft op te bloeien om te ontplooiën en haar bestemming te vinden. Fantasie en verbeelding kan men dan ook zien als imaginaire en illusoire werkingen van het menselijk psychisme; het zijn naast zovele andere menselijke gedragingen producten van de menselijke zelfontplooiing.

Daar tegenover moet echter bedacht worden dat de fantasie en de verbeeldingskracht niet zozeer tot de orde van de subjectieve fundering behoren als men wellicht geneigd zou zijn te denken.⁴⁴ De fantasie vooronderstelt een zekere afstand en een afwachtingshouding in de mens. Hoewel het toeval, dat wil zeggen het overkomen van gebeurtenissen, in het bijzonder diegene begunstigt die erop voorbereid is, blijft

het toch zo dat men echte invallen niet kan oproepen, maken en produceren. Men moet er eerder op wachten, zoals een dichter moet wachten op het geschikte woord. Dat geldt in nog sterkere mate voor de vraag naar de zin en bestemming van de mens. Het aangereikt krijgen van zin geeft juist aan dat zij behoort tot een orde die buiten de subjectieve fundering staat. Men kan zich er ontvankelijk voor openstellen, waarbij het beheersende maken geen functie heeft⁴⁵. Daarom ook doorbreekt het aangereikt krijgen van de zin het beginsel van de grond, juist voorzover dat beginsel gestalte krijgt in de zichzelf producerende mens.

A fortiori geldt dit van buiten komen voor de Openbaring van God in de Schrift en de Traditie van de gelovige Gemeenschap. De daarin geopenbaarde inhoud wil krachtens zijn aard begrepen worden als beweegreden die van buiten komt. Deze inhoud wil begrepen worden als gave die aan de mens toekomt en niet ophoudt te geven; een gave die niet tot eigendom gemaakt kan worden maar juist aanzet en opwekt haar te zoeken. Tegelijk zouden wij deze gegeven zin niet zoeken als hij zich niet reeds gegeven had.

5.3. Utopie als beweegreden.

Ik ben deze lezing begonnen met een uiteenzetting over de metafoor. Wat werkt er meer op de verbeelding dan juist de metaforische spreektrant. Van de metafoor lieten wij de ongefundeerdheid zien. Metaforen werken voorzover zij de oude kaders waarin zij geworteld en gefundeerd zijn, los laten. Zij overbruggen de wereld van het zichtbare en gewone met de wereld van het onzichtbare, het ongewone en het andere. Daardoor geven zij aan de wereld zin en betekenis en laten de werkelijkheid in een bepaald licht verschijnen. Dat

gebeurt vooral door het toepassen van in eerste instantie ongefundeerde en ongegronde, tegen de gewoonte van de mensen ingaande, woordcombinaties. Er ligt in het stichten van nieuwe zin een aspect dat tegen de gewoonten van de mens en dat wat gegrond is in de mens ingaat, doordat er een opzettelijke en bedoelde categorie-fout gemaakt wordt.

De utopie is een ongegronde beweegreden; als beweegreden is de utopie ook een grond, een ongegronde grond. Zij tracht een mogelijke toekomst in beeld te brengen. Men kan zich afvragen of het naar de grond van de werkelijkheid vragende verstand, waarvoor alleen het gefundeerde telt en dat steunt op de waarneming van de feiten, het nieuwe en het andere kent. Het is de fantasie die het funderende verstand hier te hulp moet komen. Zonder de ongefundeerde en ongegronde verbeelding is er slechts een wereld van feiten en toestanden. Juist door de inhouden van de verbeelding wordt de mens over het hier-en-nu heengetrokken en wordt hij opgewekt en aangetrokken naar een andere wereld⁴⁶. Juist in de utopische verbeelding overkomen de mens beelden die hem naarvoren toe aantrekken. De mens zou zonder dit vermogen vast zitten aan het hier en nu en aan de vooroordelen van zijn eigen tijd. De utopie heeft als belangrijkste kenmerk dat zij enerzijds steeds weer opnieuw niet gerealiseerd wordt en dat de mens er anderzijds steeds weer opnieuw door wordt aangetrokken.

5.4. Utopie en beginsel van de grond.

Dit alles betekent niet dat in de verhouding tussen het beginsel van de grond en de utopie, het beginsel van de grond opgegeven moet worden ten gunste van een ongebreidelde fantasie en een nergens op betrokken metaforisch

woordenspel. Het beginsel van de grond dat zoekt naar afdoende verklaringen en de utopische zin behoren bij elkaar. Wanneer men alleen met behulp van het beginsel van de grond over de toekomst spreekt, dan laat men de toekomst bepalen als een zichzelf veroorzakend groeiproces zonder dat het waartoe van dit groeiproces wordt gezien en als beweegreden kan motiveren. Het toekomstbeeld dat met behulp van het beginsel van de grond wordt ontworpen kan niet anders dan een intensivering van de status quo zijn.

Een utopie echter, die niet meer weet wat de grond is waarop zij staat, ontaardt in fantasterij. Dat duidt op een fantasie die geen enkele voet meer in de aarde heeft en niet meer met twee benen op de grond staat. Alleen door een evenwichtige verdeling van utopische beweegreden, dat wil zeggen ongefundeerde zin, en het beginsel van de grond is de mens in staat zich door beweegredenen in de toekomst naar voren toe te laten aantrekken.

De bodemloze utopie schetst een beeld van de toekomst dat door het beginsel van de grond voeten in de aarde kan krijgen. Daardoor kan het funderen en het verklaren geschikt gemaakt worden voor een bestemming die buiten haar ligt. Alleen wanneer men de vertrouwde en gefundeerde combinaties openstelt voor de ongefundeerde utopisch verbeeldingsinhouden kan de mens steeds weer opnieuw een zin aangereikt krijgen. Een bestemming die niet door zichzelf reeds tevoren is veroorzaakt en die uit de mens zelf opbloeit, maar moet worden afgewacht omdat zij niet voor het grijpen ligt en omdat zij krachtens haar aard van elders aangereikt wordt.

Immers alleen daar wordt door de mens een ideaal gerealiseerd, waar voldoende grond aanwezig is om het in het

utopisch ideaal voorgehouden beeld ook metterdaad mogelijk te maken. Werkelijke empirische levende wezens die tevens zoeken naar de zin van hun leven in utopische idealen, kunnen alleen datgene van hun ideaal verwerklijken, wat gelijktijdig gerelateerd is aan hun bijzondere behoeftesysteem en voor dat behoeftesysteem op dat moment van belang is⁴⁷. De mens is immers niet alleen een wezen dat verlangt naar zin maar vooral ook een behoeftig wezen dat verlangt naar zin.

De utopieën trekken ons steeds weer opnieuw naar voren toe aan - dat is hun functie -, doordat zij in ons een op deze utopieën gericht verlangen opwekken. Door de utopie zijn wij in staat het werkelijke te bekijken en te normeren vanuit het mogelijke, in plaats van het gebruikelijke, waarin het mogelijke bekeken en genormeerd wordt vanuit het werkelijke⁴⁸.

Mijnheer de Rector,

Het is niet mijn bedoeling een nieuwe afdeling aan het grond en bodemonderzoek toe te voegen. Wel wil ik proberen op mijn bescheiden plaats in uw midden aanwezig te zijn. Ik ben u, en in u, de Landbouwuniversiteit, dankbaar voor de ruimte die u mij daarvoor biedt.

Dames en Heren, leden van het Bestuur en van de Raad van Advies van de Radboudstichting Wetenschappelijk Onderwijsfonds.

Voor het vertrouwen dat u in mij gesteld hebt door mij uit te nodigen deze vacante leerstoel te bezetten, dank ik u oprecht. Ik spreek de hoop uit dat de uitvoering van mijn taak zal beantwoorden aan de verwachtingen die in mij gesteld worden.

Dames en Heren docenten en medewerkers van de vakgroep wijsbegeerte.

Ofschoon ik niet tot uw vakgroep hoor, bent u zo vriendelijk geweest als thuisbasis voor mijn werkzaamheden op de Landbouwuniversiteit te willen functioneren. Ik spreek de wens uit dat onze gemeenschappelijke liefde voor de wijsbegeerte ten goede mag komen aan de wijsgerige vorming van de studenten aan deze universiteit.

Dames en Heren studenten.

De traditie schrijft voor dat ik u als laatste toespreek. Over het algemeen is de wijsgerige studie en bezinning geen vergemakkelijking van het studieprogramma. Het gaat in de wijsbegeerte anders toe dan in de wetenschap. Daartoe behoort ook dat de ene filosoof soms dingen zegt die een andere filosoof met afschuw vervullen. Daarom is een kleine wenk voor de omgang met de filosofie wellicht nuttig. Moge datgene wat in eerste instantie een bron van ergernis lijkt door u aangegrepen worden als een welhaast unieke kans om uw gedachten te slijpen en uw denken te vormen. Dat zal er toe bijdragen dat wij de problemen van deze tijd in wetenschap, filosofie en levensbeschouwing, ook als wij ze niet kunnen oplossen, steeds beter leren stellen en formuleren. De gesprekken die ik reeds met u heb kunnen voeren, hebben mijn verwachting hoog gestemd.

Ik dank u allen voor uw aandacht.

-
1. cfr. Ad Peperzak, *Kwaliteit en zin*, in: *De uil van Minerva*, 2(1985), p.36
 2. cfr. Paul Ricoeur, *Stellung und Funktion der Metapher in der biblischen Sprache*, p.45, in: *Sonderheft Evangelische Theologie*, München, 1974; cfr. idem, *La métaphore vive*, Paris, 1975. p.323-399.
 3. Aristoteles definitie van metafoor, in: *Poetica* 1457b.
 4. *Woordenboek der Nederlandsche taal*, vijfde deel, 's-Gravenhage/Leiden, Martinus Nijhoff, A.W. Sijthoff, 1900. s.v. Grond.
 5. cfr. Verwijs en Verdam, *Middelnederlandsch woordenboek*, Tweede deel, 's-Gravenhage, Martinus Nijhoff, 1889.
 6. cfr. K. Bendszeit, "Grund", in: *Historisches Wörterbuch der Philosophie*, Bd. III. Darmstadt, 1974.
 7. Bij Leibniz wordt "het beginsel van de grond" , omne ens habet rationem, samen gedacht met het aannemen van een wil als beweeggrond die hij op God als laatste grond terugvoert. cfr. M. Heidegger, *Der Satz vom Grund*, Pfullingen, 1971 (4e druk), p.55.
 8. G.W. Leibniz, *Monadologie*, par.32-39; *Theodicée*, par.7; *Principes de la Nature et de la grace*, par.7-8.
 9. I. Kant, *Kritik der Reinen Vernunft*, A 201 / B 246 : "Aldus is het beginsel van de toereikende grond, de grond van mogelijke ervaringen,..."
 10. G.W.F. Hegel, *Enzyklop. der philos. Wiss. im Grundrisse*, par. 121. Hegel, *Werke in Zwanzig Bänden*, Frankfurt am Main, 1970, Bd. 8, p.247-248: "De grond is de eenheid van de identiteit en het onderscheid.... Hij is het wezen als totaliteit neergezet."
 11. cfr. A. Schopenhauer, *Sämtliche Werke* (herausg. W. von Löhneysen) Band III, p.15: "Nihil est sine ratione, cur potius sit quam non sit". Niets is zonder grond, waarom het is en niet veeleer niet is; en p. 184.: "Denn der Satz vom Grunde ist das Prinzip aller Erklärung:..."

12. cfr. M. Heidegger, *Der Satz vom Grund*, Pfullingen 1971 (4e druk) p.13 ev.
13. cfr. W. Röd. s.v. *Grund* in: Handbuch philosophischer Grundbegriffe, Bd. 3, München ,1973, (Herausg. von H. Krings, e.a.
14. cfr. M. Heidegger, *Vom Wesen des Grundes*, p.124. in: M. Heidegger, *Gesamtausgabe*, Bd. 9, Frankfurt am Main, 1976.
15. Aristoteles , *Metafysica*, boek V, c.1,
16. cfr. M. Heidegger *Der Satz vom Grund*, passim.
17. *idem*.
18. cfr. Descartes, *Discours de la Methode*, Caput 4. In dit hoofdstuk doet hij verslag van zijn *Meditationes de prima Philosophia*, cfr. M. Heidegger, *Die Zeit des Weltbildes*, in: M. Heidegger, *Gesamtausgabe* Bd. 5. Frankfurt am Main, 1977, p.106-111.
19. B. Spinoza, *Ethica*, Cap. I, def. 1.
20. cfr. W. Leibniz *Nouveaux essays sur l'entendement humain*, IV, Cap. 17, par.1.-3.
21. cfr. W. Stegmüller, *Das problem der Kausalität*, in: *Probleme der Wissenschaftstheorie*, Festschrift für V. Kraft, hrsg. von E. Topitsch, Wien 1960, p.189.
22. N. Hartmann, *Zur Grundlegung der Ontologie*, Meisenheim, 1948³ p.303.
23. *Kritik der Reinen Vernunft*, B. p.139, 134.
24. E. Husserl, *Formale und transcendente Logik*, Halle 1929, p.205-208:"Alles Seiende konstituiert in der Bewusstseinssubjektivität
25. cfr. J.P. Sartre, *L' être et le néant*, Paris, 1943, p.612 e.v.; hiervan getuigt ook zijn credo: "On doit partir de la subjectivité." cfr.: *L' Existentialisme est un humanisme*, Paris, 1970, p.63 e.v.
26. M. Heidegger, *Der Satz vom Grund*, p.208.
27. M. Heidegger, *Der Satz vom Grund*, p.49.

28. cfr. S. IJsseling, *Filosofie in de moderne universiteit*, in: *Wijsgerig Perspectief op maatschappij en wetenschap*, 26(1985/86), p.115.
29. P.Hadot "*Causa sui*" in: *Historisches Wörterbuch der Philosophie*, Bd 1, Darmstadt, 1971.
30. B Spinoza, *Ethica Caput I*, definitie 1.
31. Thomas van Aquino *Summa contra Gentiles II*, 48: "*Liberum est quod sui causa est*". cfr. Arist. *Metaphysica*, I,2 (982b 26).
32. M. Heidegger, *Identität und Differenz* (1957) p.70.
33. Cfr. J. Hollak, *Von der Causa sui Idee zur Automation*, in: *Akten des XIV. Internationalen Kongresses für Philosophie*, Band II, p.46-52. Herder, Wien, 1968.
34. K. Marx, *Zur Kritik der Hegelschen Rechtsphilosophie*. p. 385, in: *Marx Engels Werke*, Berlin, 1976; cfr. M. Heidegger, *Vier Seminare*, Frankfurt am Main, 1977, p.125.
35. M. Heidegger a.w. p.132.
36. cfr. *Woordenboek der Nederlandsche taal*, zeventiende deel, derde stuk, Leiden, 1984. s.v. utopie.
37. cfr. R. Spaemann, R Löw, *Die Frage Wozu? Geschichte und Wiederentdeckung des teleologischen Denkens*, München, 1985, p.187-233; cfr. J. Hollak, *Finaliteit als wijsgerig probleem*, in: *Wijsgerig perspectief op maatschappij en wetenschap*, 21(1980/81), nr.1, p.1-11.
38. K. Marx, *Kritik des Gothaer Programms*, Marx Engels Werke, Bd. 19, Berlin, 1975, p.21.
39. A. Maslow, *Motivatie en persoonlijkheid*, 1981 (4e druk), p.162-163.
40. cfr. Een interview met Mauricio Rosencof in: *De Groene Amsterdammer* van 17 september 1986, p.8 ev: "Ik ga je iets banaals zeggen: de mens leeft niet van brood alleen. Banaal maar waar. Wij bleven in leven dank zij onze dromen, niet dank zij het dagelijks bord soep. Ik ben er nu meer dan voorheen, van overtuigd dat het handelen

- van de mens voor een groot deel wordt bepaald door irrationele factoren, door zijn dromen, angsten en verlangens. We lagen elf jaar lang voor de poorten van de hel en toch bleven wij fantaseren over de toekomst!"
41. Aristoteles, *De Anima*, III, 10, 433 a 18. en *Metaphysica* XII, 7. 1072 a 25.
 42. Het plotselinge bij Plato, *Symposion*, 210 e. De uiteindelijke bestemming van het verlangen overkomt plotseling.
 43. Th. van Velthoven, *Ontvangen als intersubjectieve act*, Amsterdam, 1980, p.10.
 44. cfr. G. Bouwman, *Fantasie en wetenschap*, Afscheidscollege aan de Theologische Faculteit te Tilburg op 27 oktober 1983, p.4.
 45. Th van Velthoven. *Ontvangen als intersubjectieve act*. Amsterdam 1980 p.13.
 46. cfr Martin Plattel, *Utopie en kritische denken*, Bilthoven, 1970, p.85 e.v.
 47. Cfr. Max Scheler, *Wesen und Formen der Sympathie*, p.186, in: M. Scheler, *Geammelte Werke*, Bd. 7, Bern 1973.
 48. cfr. Ben Vedder, *Heideggers denken van het zijn als een denken van het verlangen*, in: *Tijdschrift voor Filosofie*, 47(1985), p.451-472.